

‘Een algoritme is per definitie discriminerend’

Steeds vaker blijkt dat de overheid algoritmen inzet bij bestrijding van fraude, zonder dat vooraf goed is nagedacht over welke negatieve gevolgen dit kan hebben voor burgers. Hoe ervoor te zorgen dat dit soort opsporingsmethodes niet langer óntsporen, zoals bij de Toeslagenaffaire?

TEKST: JACQUELINE BOT

We kennen het allemaal op internet: google je op een nieuwe fiets, dan word je in de periode daarna geconfronteerd met aanbiedingen van tweewielers op pagina's die je bezoekt. Hetzelfde geldt voor Facebook, Instagram en YouTube. Bekijk je op dit laatste kanaal een of twee keer een filmpje over tiny houses, dan verschijnen er in je lijst vervolgens steeds weer nieuwe video's over het onderwerp. Kortom: steeds als jij iets aanklikt, liket of een andere vorm van betrokkenheid toont op dit soort platforms, heeft dat invloed op wat je daarna te zien krijgt. Irritant of juist behulpzaam? Dat zal voor iedereen verschillen, maar het betekent dat er een algoritme actief is. 'Je kunt het zien als een recept, een stap-voor-stap-constructie, die een computer volgt om bijvoorbeeld voorspellingen te doen', licht Isabelle Fest toe, promovendus bij de Universiteit Utrecht op het ethische gebruik van algoritmen bij de nationale politie.

Een loop

Iedereen die dit soort kanalen regelmatig bezoekt, weet dat je er al snel in een loop terecht komt, waarbij je steeds meer van hetzelfde krijgt aangeboden. Zoals de video's

over tiny houses die maar blijven komen. Ook als je er al lang op uitgekeken bent. 'Dat komt omdat een algoritme alleen maar kan inspelen op het verleden. Het systeem herhaalt patronen die het eerder heeft vastgesteld,' zegt Fest. De informatiebubbel waarin je als internetgebruiker terecht komt - en die dus bepalend is voor hoe jij de werkelijkheid beleeft - is nog tot daaraan toe. Maar ondertussen worden algoritmen ook gebruikt door de overheid voor de opsporing van fraude. Zo maakt de Belastingdienst er gebruik van, de politie en veel gemeenten. 'Een zorgelijke ontwikkeling,' vindt Fest 'als dit niet op een verantwoorde manier gebeurt. Zeker als overheidsinstellingen van te voren niet goed overzien wat de gevolgen kunnen zijn voor burgers. Pas nu het steeds mis gaat, lijkt dat besef door te sijpelen. Maar het gebruik van algoritmen is inmiddels al wel wijdverbreid.'

Rechtsstaat

De Toeslagenaffaire waarbij een grote groep mensen, met name met een dubbele nationaliteit, onschuldig eruit is gepikt en tot fraudeur werd verklaard, met alle humane en financiële gevolgen van dien, is dé demonstratie van hoezeer het uit de hand kan lopen. Een ander recent geval waarbij overheid de fout in ging, is fraudedetector SyRI, die door gemeenten als Rotterdam, Eindhoven en Haarlem werd gebruikt. De rechter oordeelde dat dit systeem in strijd was met het Europees Verdrag voor de Rechten voor de Mens (EVRM) en stak er een stokje voor. De privacy van burgers was teveel in het geding, terwijl transparantie en de mogelijkheid tot controleren ontbraken. Nog een voorbeeld: onlangs tikte de Rekenkamer de gemeente Rotterdam op de vingers voor het gebruik van 'gekleurde' algoritmen bij de opsporing van uitkeringsfraude. Transparantie en controleerbaarheid waren ook hier niet gewaarborgd, daarnaast was er sprake van 'vooringenomenheid'. 'De gemeente had variabelen zoals laaggeletterdheid opgenomen in de analyses', legt Gerwin van Schie uit, cultuurwetenschapper en onderzoeker aan de Universiteit Utrecht. Daardoor waren mensen met een migratieachtergrond mogelijk in het nadeel, wat in strijd is met het gelijkheidsprincipe van onze rechtsstaat en dus een probleem.'

Fraudeurs

Het bijzondere aan een zaak als die van Rotterdam is dat de gemeente achteraf veel informatie heeft prijsgegeven over de samenstelling van het algoritme. Die transparantie is volgens Van Schie 'uitzonderlijk', want dat gebeurt bijna nooit. 'Overheidsinstellingen voeren vaak als argument aan dat potentiële fraudeurs hen dan te veel in de kaarten

‘Op deze manier neemt het wantrouwen tegen de overheid toe’

kunnen kijken.’ Maar zowel hij als Fest vinden dat een drogreden. ‘Regelgeving dient toegankelijk en controleerbaar te zijn, passend bij de democratie waarin we leven. Mensen moeten zich met bezwaarschriften en bij de rechter kunnen verweren.’

Efficiënter

Algoritmen worden gebruikt om ‘efficiënter’ te werken, zegt Van Schie. ‘Maar daar zit een grote keerzijde aan. Algoritmen zijn per definitie discriminerend. Ze vereenvoudigen en duiden informatie op zo’n manier dat bestaande vooroordelen steeds opnieuw bevestigd en versterkt worden. Daardoor kunnen er onschuldige slachtoffers vallen’. Fest: ‘Vroeger toen de opsporing van fraude nog bij ambtenaren zat, ging er ook wel eens wat fout. Maar dat was op individueel niveau, een burger kon zich verweren of extra uitleg geven. Nu alles op veel grotere schaal gebeurt, is er minder ruimte voor maatwerk, wat ten koste gaat van de menselijke maat. Zelfs voor de ambtenaren die met het systeem werken, is lang niet altijd duidelijk waarom mensen geselecteerd worden, wat het zelfs voor hen ongrijpbaar maakt.’

Vergrootglas

Door het gebruik van het algoritme moeten sommige burgers die bijvoorbeeld in de bijstand zitten meerdere keren per jaar aantonen dat ze niet frauderen. Steeds moeten zij al hun paperassen overleggen. Van Schie: ‘Zoiets geeft veel stress bij mensen, terwijl zij niet te horen krijgen waarom ze er steeds uitgepikt worden.’ Kwalijk daarbij is dat juist de groep die al minder kansen heeft in de samenleving het vergrootglas steeds op zich gericht

krijgt, meent hij. ‘Door op deze manier met burgers om te gaan, neemt de ongelijkheid toe, en groeit het wantrouwen tegen de overheid. Is dat de maatschappij die we willen? De overheid zou zich daar veel meer bewust van moeten zijn.’

Hij betwijfelt of het gebruik van algoritmen bij fraudebestrijding de juiste methode is. ‘Je kunt je in de eerste plaats afvragen of het wel het geld oplevert dat ermee gemoeid is, zoals de inzet van mankracht en middelen. Al helemaal omdat er methodes zijn die veel rechtvaardiger en simpeler zijn. Denk aan random selectie. Daarmee sluit je vooringenomenheid uit.’ Bij de politie Amsterdam werken ze er al mee bij het fouilleren, weet Fest. ‘Daar pikken ze bijvoorbeeld iedere tiende persoon eruit om etnisch profileren te voorkomen.’

Babystap

De onderzoekster spreekt van ‘een goede eerste babystap’ nu bekend is dat het kabinet een toezichthouder op algoritmen wil aanstellen. ‘Maar hoe moet die alles gaan bewaken?, vraag ik me af. Een algoritme is niet te controleren aan de hand van een checklist, het gaat veel meer om de onderliggende keuzes en welke data er gebruikt worden. Hoe zuiver en betrouwbaar zijn de gebruikte gegevens? Wanneer is sprake van verouderde informatie? Welke bronnen combineer je, zonder dat sprake is van appels met peren vergelijken? Hoe waarborg je dat het systeem wordt gebruikt zoals bedoeld?’

Van Schie wil ambtenaren in de uitvoering die ermee werken, op het hart drukken alert te zijn en uit te gaan van de menselijke maat. ‘Het blijft maatwerk, strijd daarvoor, ook naar het management. Blijf erop hameren.’ ●